

Το εύρος της επιστήμης της ψυχολογίας του περιβάλλοντος

Ως ιδιαίτερος επιστημονικός τομέας στο σύστημα της επιστήμης της ψυχολογίας η ψυχολογία του περιβάλλοντος διαμορφώνεται στο τέλος της δεκαετίας του '60 κατά τον περασμένο αιώνα. Η εμφάνισή της καθορίζεται από τις ανάγκες της κοινωνικής πρακτικής σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής και στο γεγονός αυτό οφείλεται ότι είναι η πιο ενδο-επιστημονικά προσανατολισμένη επιστήμη μεταξύ των κοινωνικών επιστημών. Ως επιστήμη κατευθύνεται προς πρακτικά συμπεράσματα παρέχοντας τεκμηριωμένες οδηγίες-συμβουλές και συστάσεις για την ευνοϊκότερη και πιο αισιόδοξη (optimum) αντιμετώπιση της αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος.

1.1 Πρακτικοί και επιστημονικοί τομείς της ψυχολογίας του περιβάλλοντος

Καθαρά πρακτικοί και επιστημονικοί τομείς γέννησαν την αναγκαιότητα της ψυχολογίας του περιβάλλοντος. Τα αρχικά βήματα για τη θεμελίωση της νέας επιστήμης έγιναν στις ΗΠΑ από τους W. Intelson και H. Prosansky. Οι επιστήμονες αυτοί ίδρυσαν μια ερευνητική ομάδα η οποία είχε ως σκοπό να μελετήσει ποια είναι η επίδραση της χωρο-αρχιτεκτονικής διαμόρφωσης (σχεδιασμού) των ψυχιατρικών ιδρυμάτων στη φυσιολογική ομαλότητα (normality) της συμπεριφοράς των ασθενών οι οποίοι βρίσκονται εκεί για θεραπεία. Ο Intelson το 1964 θέτει σε κυκλοφορία τον όρο «**ψυχολογία του χώρου**». Από το 1969 αρχίζει η έκδοση του περιοδικού «*Χώρος και συμπεριφορά*», το οποίο γίνεται το πρώτο εξειδικευμένο όργανο της νέας επιστήμης. Από το 1973 εμφανίζονται τακτικά ανασκοπήσεις για την κατάσταση στον νέο επιστημονικό τομέα με την εμφάνιση της ετήσιας έκδοσης του έγκυρου περιοδικού *Annual Review of Psychology*. Το 1968 στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης δημιουργείται ένα ειδικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, ενώ αργότερα τέτοια προγράμματα προτείνονται και σε άλλα πανεπιστήμια των ΗΠΑ, του Καναδά και της Μ. Βρετανίας, τα οποία δίνουν διπλώματα ειδίκευσης στην ψυχολογία του περιβάλλοντος. Μια ανασκόπηση των επιτευγμάτων της έρευνας στο νέο επιστημονικό πεδίο εκδόθηκε το 1987 σε ένα δίτομο

έργο, *Εγχειρίδιο της ψυχολογίας του περιβάλλοντος*, με όγκο πάνω από 1.600 σελίδες υπό τη σύνταξη και επιμέλεια των Stokols και Altman².

Η εργασία των Intelson και Prosansky έρχεται στον απόηχο των ερευνών των Καναδών επιστημόνων Osmond και Somar, οι οποίοι αναλύουν τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό νοσηλευτικών ιδρυμάτων ψυχιατρικών ασθενών με όρους που σχετίζονται με τον κοινωνικό αποκλεισμό και την επίδρασή του στη λήψη αρχιτεκτονικών αποφάσεων. Έτσι αρχίζει η συζήτηση του ζητήματος της *εναρμόνισης της αρχιτεκτονικής με τις ψυχολογικές διαστάσεις των λειτουργιών τις οποίες το σχεδιαζόμενο κτίριο πρέπει να επιτελεί*. Σε περαιτέρω έρευνες για τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά των κτηρίων που προορίζονται για γηροκομεία, ο Somar εισάγει ακόμη δύο ψυχολογικές έννοιες: *ατομικός χώρος* (πεδίο) και *ανθρώπινη περιοχή*, οι οποίες εμπλουτίζουν τον ψυχολογικό κορεσμό των αρχιτεκτονικών αποφάσεων και λύσεων.

Αυτές οι πρώτες συνεργασίες μεταξύ αρχιτεκτόνων και ψυχολόγων γρήγορα προκαλούν το ενδιαφέρον και κάνουν την αρχή για τη θεμελίωση της νέας ενδο-επιστημονικής κατεύθυνσης, που τότε ονομάστηκε *«αρχιτεκτονική ψυχολογία»*. Μετά από μια σειρά συναντήσεων και συνεδρίων ειδικοί από διαφορετικούς τομείς (σχεδιασμού πόλεων, ψυχολογίας, κοινωνιολογίας) κατέληξαν το 1969 στη συστηματική έκδοση του περιοδικού *«Τα Συστήματα άνθρωπος-περιβάλλον χώρος»*. Στο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα οι σχέσεις μεταξύ αρχιτεκτονικής και ψυχολογίας διευρύνονται. Μετά την έκδοση του βιβλίου *«Η μορφή της πόλης»* από τον ειδικό στην αρχιτεκτονική δόμηση πόλεων Kevin Lynch, η προσοχή κατευθύνεται στην υποκειμενική αντίληψη του χώρου της πόλης και την αναγκαιότητα εκτίμησης της καλαισθησίας και των αντιλήψεων των ίδιων των πολιτών κατά την επεξεργασία των νέων σχεδιασμών δόμησης πόλεων. Σ' αυτό το βιβλίο αναγνωρίζεται ρητά η αναγκαιότητα της ψυχολογικής γνώσης για τον εξανθρωπισμό του χώρου (περιβάλλοντος) των πόλεων.

Κατά τη δεκαετία του '60 στον χώρο της αρχιτεκτονικής τίθεται όλο και πιο έντονα το ζήτημα της σύγκρουσης μεταξύ των αισθητικών κριτηρίων των αρχιτεκτόνων (*«κτίζουν αρχιτεκτονικά μνημεία για τον ίδιο τον εαυτό τους»*) και των απαιτήσεων για άνεση και λειτουργικότητα των σχεδιαζόμενων κτηρίων, σύμφωνα με τις ανάγκες των χρηστών τους. Αυτή η συζήτηση ενισχύει τις θέσεις για την αναγκαιότητα της ψυχολογίας κατά τον σχεδιασμό, τη λήψη αποφάσεων για τη δόμηση πόλεων, καθώς και την αύξηση της λειτουργικότητας των κτηρίων στις διαστάσεις των πόλεων.

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο της ανόρθωσης και της νέας οικονομικής ανάπτυξης –μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου– σημειώνεται έκρηξη της εισροής ανθρώπων στις πόλεις και προκύπτει η ανάγκη για έναν τεράστιο

2. Το εγχειρίδιο μπορεί να βρεθεί στη Ν. Β. «Κύριλ και Μεθόδι». Stokols, Altman. *Rakovdstvo po psihologia na sredata*. S., 1987.

αριθμό νέων κατοικιών. Εμφανίζονται αρχιτεκτονικά συγκροτήματα κατοικιών τα οποία, σε συνδυασμό με τα νέα αρχιτεκτονικά και τεχνικά δεδομένα, οδηγούν στην αναγκαιότητα να μελετηθούν τα αποτελέσματα από τη συγκέντρωση μεγάλων μαζών ανθρώπων σε σχετικά μικρή έκταση. Οι σχεδιαστές έχουν ανάγκη την ψυχολογική εκτίμηση για θέματα όπως: πόση επιφάνεια είναι απαραίτητη για μια οικογένεια, για να αποφευχθεί η υπέρμετρη εγγύτητα των κατοικούντων και ταυτόχρονα τα μεγέθη των διαμερισμάτων να είναι σε οικονομικά αποδεκτά όρια. Άλλο πρόβλημα είναι η αξιολόγηση του άριστου μεγέθους των ορόφων των κατοικούμενων πολυκατοικιών με στόχο τη διαφύλαξη της επικοινωνίας μεταξύ όσων κατοικούν σ' αυτές και τη διατήρηση της κοινής κατοικήσιμης έκτασης. Οι παρατηρήσεις για τα συγκροτήματα κατοικιών, όπου έχει συγκεντρωθεί ένας μεγάλος αριθμός αγνώστων μεταξύ τους ανθρώπων, δείχνουν ότι στο νέο αρχιτεκτονικό περιβάλλον εμφανίζονται νέες κοινωνικο-ψυχολογικές συμπεριφορές οι οποίες πρέπει να επανεκτιμηθούν αρχιτεκτονικά.

Η δυναμική συνεργασία μεταξύ αρχιτεκτόνων, ειδικών στη δόμηση πόλεων και ψυχολόγων οδήγησε στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '70 στη χάραξη των βασικών τύπων πληροφορίας την οποία παρέχει η αρχιτεκτονική ψυχολογία:

- Τι ενέργειες και δράσεις επιτελούνται σε έναν συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό χώρο (περιβάλλον), πώς κατανέμονται στους επιμέρους τομείς του, πώς μεταβάλλονται
- Ποιες προτεραιότητες είναι σημαντικότερες σε ένα συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό περιβάλλον και πώς αυτό συνδέεται με τη διατήρηση του συστήματος αξιών των ανθρώπων που ζουν σ' αυτό
- Ποιες ψυχολογικές αιτιάσεις υφίστανται για τη διαπίστωση συγκεκριμένων αλληλεπιδράσεων με το περιβάλλον.

Σε σύντομο χρονικό διάστημα αυτά τα ζητήματα αποτέλεσαν την κυρίαρχη κατεύθυνση της ψυχολογίας για τον περίγυρο χώρο (περιβάλλον). Αρχικά εμφανίστηκε στις ΗΠΑ και στον Καναδά, ενώ σταδιακά έβρισκε οπαδούς και στην Ευρώπη. Πρωτοπόρος είναι ο Terans Lee από τη Μ. Βρετανία, ο οποίος από τα τέλη της δεκαετίας του '50 του 20ού αιώνα άρχισε έρευνες για μικρά σχολεία σε κατοικούμενους χώρους και για τη μεταφορά των μαθητών σε σχολεία σε μεγαλύτερους κατοικούμενους χώρους. Το 1969 στη Σκωτία πραγματοποιείται μια συνάντηση, η οποία θέτει την αρχή της αρχιτεκτονικής ψυχολογίας στη Μ. Βρετανία. Το 1973 οι Lee και Candar ιδρύουν το πρώτο ακαδημαϊκό πρόγραμμα Master στην ψυχολογία του περιβάλλοντος στο Πανεπιστήμιο του Jari.

Στη Σουηδία το 1965 οι Gerling και Kuler εντάσσονται στο σουηδικό συμβούλιο αρχιτεκτονικών ερευνών, ενώ το 1967 ο αρχιτέκτονας Charl-Axel Aking συγκαλεί την πρώτη συνδιάσκεψη για την αρχιτεκτονική ψυχολογία.

Στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες ο Anraam Mol και οι συνεργάτες του θεσπίζουν την «*ψυχολογία της έκτασης*» ως πρόγραμμα στο Πανεπιστήμιο «*Lui Paster*» στο

Στρασβούργο κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '60. Στη Γερμανία η αρχιτεκτονική ψυχολογία και η ψυχολογία του περιβάλλοντος διαμορφώνονται στα μέσα της δεκαετίας του '70, οπότε αρχίζουν οι έρευνες και εισάγονται αποσπασματικά εκπαιδευτικά προγράμματα. Στην Ιταλία κατά τη δεκαετία του '70 και του '80 σχηματίζονται τρεις ερευνητικές ομάδες στη Μπολόνια και στη Ρώμη. Έτσι, από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '60 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80 η αρχιτεκτονική ψυχολογία καθιερώνεται στις ευρωπαϊκές χώρες. Εδώ είναι ουσιαστικό να σημειωθεί ότι εξαιτίας του γεγονότος ότι το ενδιαφέρον κατευθύνθηκε κυρίως στους κατοικούμενους χώρους (περιβάλλοντα), στις περισσότερες περιπτώσεις η «*ψυχολογία του περιβάλλοντος*» και η «*αρχιτεκτονική ψυχολογία*» γίνονται αποδεκτές σχεδόν ως συνώνυμες.

Η αρχιτεκτονική ψυχολογία επικρατεί μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '90, όταν νέα ζητήματα και θέματα επιβάλλουν τη διεύρυνση και την τροποποίησή της. Από το τέλος του 20ού αιώνα πλέον μιλάμε για την οικολογική ψυχολογία, όταν τα ζητήματα της προσέγγισης του ανθρώπου με τη φύση, για την προστασία της και την αποτροπή της παγκόσμιας οικολογικής καταστροφής γίνονται κυρίαρχα (Pol, 2007).

Προς το παρόν η αρχιτεκτονική ψυχολογία διδάσκεται τακτικά ως ιδιαίτερος επιστημονικός κλάδος στις ΗΠΑ, στη Μεγάλη Βρετανία, στην Ελβετία, ενώ στη Ρωσία, στη Γερμανία, στη Γαλλία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες συμπεριλαμβάνεται στη διδασκαλία σε κάποια εξάμηνα ως εξειδίκευση.

Παράδειγμα για την εφαρμογή της αρχιτεκτονικής ψυχολογίας αποτελεί η μελέτη του προσανατολισμού και της κίνησης σε πολυλειτουργικά δημόσια κτίρια. Καθένας που μπαίνει για πρώτη φορά σε ένα μεγάλο δημόσιο κτίριο, για παράδειγμα σε ένα πανεπιστήμιο, είναι ανάγκη να προσανατολιστεί πού είναι τα διοικητικά γραφεία των γραμματειών, ποια είναι η διάταξη των αμφιθεάτρων και αιθουσών, πού βρίσκονται, πού είναι το κυλικείο, το φοιτητικό εστιατόριο κ.λπ. Οι ψυχολόγοι μπορούν να μελετήσουν την κίνηση μεγάλων μαζών ανθρώπων σε τέτοια δημόσια κτίρια και να διαχωρίσουν τους παράγοντες από τον αρχιτεκτονικό περιβάλλοντα χώρο οι οποίοι διευκολύνουν ή δυσχεραίνουν τη γρήγορη πρόσβαση των ανθρώπων στους χώρους οι οποίοι τους είναι απαραίτητοι για τους συγκεκριμένους σκοπούς τους. Οι ψυχολόγοι κάνουν παρατηρήσεις με βάση συγκεκριμένους συμπεριφορικούς δείκτες για τα ήδη κατασκευασμένα δημόσια κτίρια, συγκρίνοντάς τους με τις ιδιαιτερότητες των αρχιτεκτονικών αποφάσεων, και οδηγούνται σε συμπεράσματα για τον συγκεκριμένο τομέα κατά τον σχεδιασμό. Έτσι δημιουργούνται βάσεις δεδομένων για τη συμπεριφορά στον δρόμο, τα νοσοκομεία, τις αγορές, τα γραφεία τραπεζών κ.λπ. Σ' αυτές τις βάσεις δεδομένων θεμελιώνεται η ψυχολογική συμβουλευτική προς τους σχεδιαστές για ανάλογους καινούριους χώρους που πρόκειται να κατασκευαστούν.

Από τον κύκλο των φυσικών επιστημών η γεωγραφία συμβάλλει σημαντικά στην εμφάνιση της ψυχολογίας του περιβάλλοντος, ενώ προς την κατεύθυνση της συμπεριφορικής γεωγραφίας σε μεγάλο βαθμό επικαλύπτεται από τη νέα ψυχολογική επιστήμη. Κατά την αναζήτηση νέων αντικειμένων μελέτης σε μια, πρακτικά, λεπτομερή επιστήμη ο Αμερικανός γεωγράφος Rayt στο τέλος της δεκαετίας του '40 προτείνει να ερευνηθούν οι υποκειμενικές μορφές των γεωγραφικών αντικειμένων, αυτές οι νέες "άγνωστες γαίες" της υποκειμενικής οπτικής του κόσμου γύρω μας. Για να διαφυλάξουν την ιδιαιτερότητα της επιστήμης τους, οι γεωγράφοι ενδιαφέρονται για την υποκειμενική αντίληψη και τις υποκειμενικές συμπεριφορικές αντιδράσεις των διαφόρων γήινων τόπων (σχημάτων) και στοιχείων από τον άμεσο γεωγραφικό χώρο (περιβάλλον). Στην επιστημονική ορολογία εντάσσεται η έννοια «τοποφιλία» η οποία περιγράφει τις σχέσεις (συμπεριφορές) μεταξύ του ανθρώπου και του χώρου του. Οι συμπεριφορικοί γεωγράφοι ενδιαφέρονται για τις μεταβολές τις οποίες οι άνθρωποι επιφέρουν στο κατοικούμενο περιβάλλον (χώρο), αλλά επίσης και για τις επιδράσεις του περιβάλλοντος στη συμπεριφορά τους. Βασική άποψη προς αυτή την κατεύθυνση είναι ότι ο άνθρωπος είναι μια κινητοποιημένη κοινωνική ύπαρξη της οποίας οι αποφάσεις και οι ενέργειες εξαρτώνται από τις γνώσεις του για τον γεωγραφικό χώρο. Σύμφωνα με τις γεωγραφικές ερμηνείες της συμπεριφοράς, σημασία δίνεται στην κατανόηση με ποιο τρόπο εξελίσσεται η γνώση για τον χώρο, ποια είναι η φύση της γνώσης για την έκταση και πώς αυτή η γνώση συνδέεται με τη συμπεριφορά.

Το πρόβλημα της συμπεριφορικής γεωγραφίας έγκειται στο ότι αυτή ασχολείται με ψυχολογικές έρευνες, χωρίς όμως να στηρίζεται σε αντίστοιχη ερευνητική υποδομή. Οι ερευνητές θέλουν να μιλούν για ψυχολογικές αντιλήψεις και αντιδράσεις, αλλά υπό το πρίσμα της γεωγραφικής ορολογίας. Τελικά κάποιοι ερευνητές, οι οποίοι είναι απόλυτα σαφείς ότι ο "γάμος" των δύο επιστημών οδηγεί σε αντιφάσεις, αναγνωρίζουν την αναγκαιότητα της ψυχολογίας του περιβάλλοντος χώρου. Οι έρευνές τους εμπλουτίζουν την ψυχολογική επιστήμη με αντιλήψεις και θέσεις, οι οποίες υπάρχουν σε άλλη θεωρητική παράδοση.

Η μελέτη των ψυχολογικών αντιδράσεων απέναντι στη γεωγραφική γενική θέα μιας τοποθεσίας –landschaft– είναι σημαντική για την πρόβλεψη της συμπεριφοράς μεγάλων ομάδων ανθρώπων όσον αφορά τις προτιμήσεις για τους δρόμους μετακίνησης. Για παράδειγμα, δύο κοινωνικά ιδρύματα σε ευθεία γραμμή είναι σχετικά κοντά το ένα με το άλλο, αλλά τα χωρίζει ένα ποτάμι. Αυτό μπορεί να περαστεί από τη γέφυρα για τους πεζούς, αλλά απαιτεί 20 min, ή από τη γέφυρα που κινούνται τα αυτοκίνητα, μέσω της οποίας ο δρόμος που πρέπει να διανυθεί είναι δύο φορές μακρύτερος, αλλά φθάνει τα 15 min. Η προτίμηση ποιος δρόμος θα επιλεγεί και για ποιους λόγους ανήκει στη σφαίρα της ψυχολογίας του περιβάλλοντος, η οποία μπορεί να δώσει θεμελιωμένες προτάσεις και υποδείξεις για τη βελτιστοποίηση μεταξύ των δύο κοινωνικών χώρων.

Μια άλλη επιστήμη που προκάλεσε την εξέλιξη της ψυχολογίας του περιβάλλοντος χώρου είναι η οικολογία. Μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο αναπτύχθηκε απίστευτα η παραγωγή προϊόντων και αγαθών, αυξήθηκε η κατανάλωση της ενέργειας, διαδόθηκε η μαζική χρήση του αυτοκινήτου, πολλαπλασιάστηκαν οι εξαγωγές πετρελαίου, κατασκευάστηκε ένα σύνολο πυρηνικών ηλεκτρικών σταθμών. Ο διαχωρισμός επιβλαβών αερίων στην ατμόσφαιρα εγκαινίασε τις γενικευμένες αλλαγές στο κλίμα, εμφανίστηκε η τρύπα του όζοντος. Εν συντομία η πίεση που άσκησε ο άνθρωπος πάνω στη φύση, γέννησε υπαρκτές απειλές για τη διάσωση και την επιβίωσή του.

Κατά τη δεκαετία του '70 η UNESCO εγκαινιάζει ένα φιλόδοξο διεπιστημονικό πρόγραμμα, με τον τίτλο «*Άνθρωπος και βιόσφαιρα*», το οποίο έπρεπε να προσελκύσει τις προσπάθειες των φυσικών επιστημών (οικολογίας, βιολογίας, γεωλογίας, κλιματολογίας), των ειδικών στον προγραμματισμό (σχεδιασμό) και διοίκηση, καθώς και των κοινωνικών επιστημών (κοινωνιολογίας, εθνολογίας, ψυχολογίας) για την επισήμανση των βασικών παγκόσμιων και περιφερειακών προβλημάτων της αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον (χώρο) και την αναζήτηση πρακτικών αποφάσεων και λύσεων για την αντιμετώπισή τους.

Το πρόγραμμα έθεσε ως κατευθυντήρια αρχή την αναγκαιότητα οι φυσικές και ανθρωπιστικές επιστήμες να ολοκληρώσουν τη νέα θεώρηση των προβλημάτων που σχετίζονται με τον περιβάλλοντα χώρο. Αυτή η νέα θεώρηση εκφράστηκε στη διατύπωση της βασικής μονάδας ανάλυσης, που είναι το σύστημα αξιοποίησης του περιβάλλοντος από τον άνθρωπο. Αυτό το σύστημα έχει τρεις βασικές διαστάσεις: αυτή του χώρου, του χρόνου και της αντίληψης του χώρου (περιβάλλοντος). Η τελευταία διάσταση (dimension) αναφέρεται άμεσα στον ανθρώπινο παράγοντα και περιγράφει τις δυνάμεις και επιρροές που ασκούνται από τους ανθρώπους στο περιβάλλον. Η μελέτη στηρίζεται στους ψυχοκοινωνικούς παράγοντες που συμπεριλαμβάνονται στις διαδικασίες της αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον. Ο όρος «*αντίληψη του χώρου*» χρησιμοποιείται με πολύ ευρεία έννοια: συνδυάζει την ατομική αντίληψη ως ψυχολογικό φαινόμενο, την κοινωνική αντίληψη, τις συγκινησιακές αντιδράσεις και τις συμπεριφορικές απαιτήσεις στις επιδράσεις του περιβάλλοντος. Οι διαδικασίες της αντίληψης του περιβάλλοντος εξετάζονται ως θεμελιώδεις στον προγραμματισμό της συμπεριφοράς και στην προσαρμογή προς τις εξωτερικές συνθήκες, αλλά επίσης και ως βασική πηγή ερμηνείας για τις κατευθύνσεις της λειτουργίας του συστήματος αξιοποίησης του περιβάλλοντος από τον άνθρωπο.

Η ψυχολογία του περιβάλλοντος χώρου έχει τρία βασικά αντικείμενα μελέτης και συμβουλευτικής που αντιστοιχούν στα πλαίσια αυτού του συστήματος και είναι τα εξής:

- 1 *Οι άνθρωποι οι οποίοι παίρνουν αποφάσεις αναφορικά με τη διοίκηση του περιβάλλοντος –πολιτικοί και νομοθέτες. Αποφάσεις, για παράδειγμα,*